

V. RAISZ RÓZSA

A MIKSZÁTH-ELBESZÉLÉSEK MONDATSZERKESZTÉSE

Abstract: (The sentence structures of short stories by Mikszáth Kálmán) This study examines the sentence structures of 25 short stories by Mikszáth using the quantitative method. The author analyses the stylistic characteristics that have a special role in building up sentences (e. g. nominality, participial structures, subordinate and co-ordinate structures etc.). Special index numbers (created by DEME LÁSZLÓ) are used to exemplify the conclusions. As a comparison, the data of some other Hungarian writers have been added. This analyse is suitable for further stilistical conclusions.

Mikszáth Kálmán szépírói stílusa, írói nyelve kutatásának jelentős múltja van, hiszen már az író életében elkészült e tárgyban RUBINYI MÓZES monográfiája (Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Bp., Révai 1910. 246 l.), amely nemcsak Mikszáth kutatása, hanem a magyar stilisztika szempontjából is úttörő jelentőségű; azóta azonban Mikszáth nyelvével vagy stílusával kapcsolatban nagyobb terjedelmű vagy éppen monografikus feldolgozás nem készült. Egyéni stílusának főbb jellegzetességeit irodalomtörténeti monográfiák és tanulmányok (SCHÖPFLIN ALADÁR: Mikszáth Kálmán, Bp., 1941. -- KIRÁLY ISTVÁN: Mikszáth Kálmán. Bp., 1952. -- A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Szerk. SÓTÉR ISTVÁN. Akad. K. Bp., 1965. -- KOZMA DEZSŐ: Mikszáth Kálmán. Kolozsvár-Napoca. 1977. -- FÁBRI ANNA: Mikszáth Kálmán. Bp., 1983.; SÓTÉR ISTVÁN, DIÓSZEGI ANDRÁS, NÉMETH G. BÉLA, CSÜRÖS MIKLÓS és mások tanulmányai), másrészt nyelvész kutatóknak stílustörténeti és a prózastílust elemző dolgozatai határozzák meg. (SZABÓ ZOLTÁN: Kis magyar stílustörténet. Bukarest. 1970. -- HERCZEG GYULÁNAK több tanulmánya stb.) Ezek a szerzők mind utalnak arra, hogy Mikszáth stílusának legfőbb jellegzetességeit mondatformálásában -- ma már ezt is hozzá lehet tenni: jellemző szövegalkotási módjában -- kell keresni.

Hogy nagyobb mérvű stilisztikai kutatások nem választották tárgyukul az utóbbi évtizedekben Mikszáth művészetét, az bizonyára átmeneti helyzetével magyarázható: már elszakadt a nemzeti klasszicizmus és a romantika

formáitól, de -- a művészetében megjelenő korszerűsödési tendenciák ellenére -- a századforduló új irányzataitól érintetlen maradt. Ennek ellenére több korszerű törekvés kiindulópontja volt nyelvkezelése tekintetében is.

Kutatása tehát gyarapíthatja a századforduló stílusáról való tudásunkat.

Vizsgálatom anyagául harminc Mikszáth-elbeszélést választottam ki, azért döntve a novella mellett, mert ez Mikszáth művészetének -- s a századforduló irodalmának is -- reprezentatív műfaja. Kontrollként Mikszáth művészetével valamilyen módon kapcsolatban álló, korbán sem távoli, tőle mégis fontos vonásokban különböző jelentős magyar frók: Jókai Mór, Petelei István, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit novelláiból választottam ki 21-et, valamint -- a műfajon kívül ellenőrzésként -- három fejezetet egy Mikszáth-regényből, A Noszty fiú esete Tóth Marival címűből. A kiválasztott Mikszáth-novellák témájuk, terjedelmük, a rájuk jellemző érzelmi minőség, az elbeszélő nézőpont stb. tekintetében nem egyneműek, s időben is átfogják az író munkásságának több mint három évtizedét.

A feldolgozott Mikszáth-elbeszélések időrendi sorrendben a következők:

1. Sáríka grófnő, 2. Az én öreg Miska kocsisom, 3. Az újságfaló, 4. A költő utolsó karácsonya, 5. Az a fekete folt, 6. A néhai bárány, 7. Bede Anna tartozása, 8. Szegény Gélyi János lovai, 9. Bagi uram frakkban, 10. Az öreg Prikler néni, 11. Mikor a sírkövet hoztuk, 12. História egy házasságról, 13. A pénzügyminiszter reggelije, 14. Látogatás egyik alakomnál, 15. Az elfelejtett rab, 16. A Balóthy-dominium, 17. A kaszát vásárló paraszt, 18. A kormány támaszai, 19. Hogy lesz az ember nagy talentum?, 20. A szép Bulykainé, 21. Sárospatak, 22. Kis híja, hogy kritikus nem lettem, 23. A Plutó, 24. A nyúl, a doktorok és a betegség, 25. A ló, a bárányka és a nyúl, 26. A diplomata, 27. A piros harangok, 28. A hályogkovács, 29. A patrónus, 30. A szamócák útja.

A kontroll:

Sorszám	Jelzet	Szerző, cím
1.	J 1.	Jókai: A Nepean-sziget
2.	J 2.	" Bfró uram ítélete
3.	J 3.	" A jó ember
4.	P 1.	Petelei: A Csulakok
5.	P 2.	" Bimbófakadás
6.	P 3.	" A könyörülő asszony
7.	P 4.	" Két fehérnép
8.	P 5.	" A tolvaj
9.	K 1.	Krúdy: A fehérlábú Gaálné
10.	K 2.	" A hóbertos Kaveczky

11.	K 3.	Krúdy: Zöld fátyol
12.	K 4.	" A szívalakú hölgy titka
13.	K 5.	" Hogyan lehet megszabadulni a kísértétektől?
14.	Mó 1.	Móricz: A tűznek nem szabad kialudni
15.	Mó 2.	" Esőleső társaság
16.	Mó 3.	" Az éneklő kutya
17.	Ka 1.	Kafka: A jó barát
18.	Ka 2.	" Neuraszténia
19.	Ka 3.	" Asszonyok
20.	Ka 4.	" Este
21.	Ka 5.	" A Toronyalj utcában
22.	Mr 1.	Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival 1. fejezet
23.	Mr 2.	" 2. "
24.	Mr 3.	" 3. "

A novellákat mindig teljes terjedelmükben dolgoztam fel, s éppen e vizsgálati mód alapján vehető fel a kérdés: van-e hatása a mű műfajának és terjedelmének a mondat-, illetőleg a szövegszerkesztésre.

A dolgozat kvantitatív módszerrel készült; e módszer mondatstilisztikai alkalmazásában elsősorban DEME LÁSZLÓ (Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971.), NAGY FERENC (Kvantitatív nyelvészet. Bp., 1972. Kriminálisztikai szövegyelvészet. Bp., 1980.), KELEMEN JÓZSEF (Magyar szövegek statisztikai feldolgozásának problémái: Nyelvfeldolgozás és dokumentáció. A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata. II. sz. 1967. 61--73.), SZENDE TAMÁS (Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. Bp., 1973.) által kidolgozott szempontokat és módszereket vettem alapul saját módszerem kialakításához.

A kvantitatív vizsgálat (így a jelen vizsgálat) nem állhat meg az adott körbe tartozó jelenségek, tények egyszerű megszámlálásánál, hanem relatív (%-os) értékek megadása, valamint egyéb mutatók, számítások jobban felfedik az anyag sajátságait, meg lehet velük ragadni a lényeges vonásokat. A szöveget legérdeklősebben a közvetlenül alatta levő nyelvi szint: mondatainak adatai jellemzik. A kvantitatív mondattani vizsgálat tehát fontos része a szöveg leírásának.

Annak a felismerésnek eredményeként, hogy a kvantitatív vizsgálat alkalmas arra, hogy az író stílusát a maga egészében lássuk, hiszen azt

vizsgáljuk, milyen elemek milyen arányban fordulnak elő, az 1970-es évek közepétől megszorodtak az ilyen vizsgálatok, főként DEME LÁSZLÓ munkásságának hatására és módszerének (kutatásainak) felhasználásával.

Az egzakt eredmények megfelelő érveket adnak a kutató kezébe, nem alkalmasak azonban a szöveg művészi értékének meghatározására, nem pótolhatják a teljes műelemzést.

Továbbá a mondattani jelenségek statisztikai vizsgálatában figyelembe kell venni, hogy stilisztikai értékelhetőségüket némileg korlátozza az a tény, hogy a mondat közlésegyeség, a szövegnek alapegysége: stilisztikai értékének megállapításakor nem lehet elszakítani a szövegtől, szituációtól és a nyelven kívüli tényezőktől.

A különféle mondatformák a legkülönbözőbb tartalmak hordozására alkalmasak, ugyanaz a mondat szerkezet tehát többféle stílushatást kelthet (Vö.: HERCZEG GYULA: A mondatstilisztikai kutatás mint módszer. ÁNYT. XI. 141.). Másrészt viszont a mondat szerkezeti formák történetileg változó kategóriák: kialakulásuk, elterjedésük és háttérbe szorulásuk jellemző lehet egy-egy korszakra, stílusirányzatra, műfajra stb. Ily módon tehát, ha körütekintően választjuk meg a vizsgálandó mondattani sajátosságokat, azok előfordulási arányai jól jellemezhetnek valamely szöveget, sőt valamely stílusirányt stb. is. Tudjuk azonban, hogy ez nem jelent teljes (nyelvi) leírást -- nem regisztráljuk minden nyelvi szint adatait --, mégis sokat mond ennek, a közvetlenül a szöveg alatti szintnek a pontos jellemzése.

Vizsgálatom tárgyai epikai alkotások: szövegük nem homogén, az elbeszélő narrációját meg-megszakítják a szereplők idézett párbeszédei, s a narráció beolvadhat különféle átmeneti közlésformákba, pl. szabad függő beszédbe, belső monológba. Ezért adataimat nemcsak a szövegek egészére, hanem külön az elbeszélő narrációjára és a szereplők beszédére nézve is, ahol pedig ezek mennyisége is értékelhető statisztikailag, az átmeneti közlésformákra lebontva is közlöm.

A mondatalkotás több jellemző sajátosságában számottevő különbség figyelhető meg adataim alapján a narratív és a párbeszédes részletek között, mégis szükséges a szövegegészek adatait együtt is szemlélni, hiszen a prózai epikában a párbeszéd stílusa nemcsak az alakok egyéniségéhez, műveltségéhez, lelkiállapotához stb. igazodik, hanem még inkább az író sajátos kifejezésmódjához.

A következő táblázat a közlésformák százalékos megoszlását mutatja a Mikszáth-szövegekben:

Sor-szám	Az elbeszélő narrációja %	A szereplő elbeszélése %	A szereplő beszéde %	Szabad függő besz. %	Communi s opinio %	Belső monológ %	Idézett szöveg %
1.	60,5		25,1	13,5	1,1		
2.	13,2	46,9	26,1	13,8			
3.	86,8		0,7	12,6			
4.	56,5	6,9	36,6				
5.	55,0		32,2	11,5			0,4
6.	63,1		12,3	8,8	15,8		
7.	55,8		41,6	2,6			
8.	55,6		25,5	13,9	5,1		
9.	82,0		18,0				
10.	66,4		17,0	14,5	2,1		
11.	50,6		42,9	6,5			
12.	71,5		24,3	4,3			
13.	65,8		29,9	4,3			
14.	39,5		60,5				
15.	48,1		40,9	11,0			
16.	87,7		12,3				
17.	34,6		65,4				
18.	38,1		59,9	2,0			
19.	64,5		24,8	10,7			
20.	59,8		19,9	19,2	1,0		
21.	86,6		13,4				
22.	64,1		31,9	4,0			
23.	43,2	8,3	38,3	5,3	1,2	3,5	0,2
24.	51,6		35,2	13,3			
25.	55,6		29,9	14,5			
26.	73,4		19,7	6,8			
27.	80,4		7,5	12,1			
28.	55,8		42,4	1,9			
29.	28,1		67,8	3,4			0,7
30.	51,2		42,8	2,5	3,3		0,2
Átlag	74,86	2,07	30,86	7,11	0,986	0,1	0,05

A vizsgálat szempontjait úgy alakítottam ki, hogy az adatokkal a mondatok terjedelme, hosszúsága, a mondategység és a mondategész szerkezete, valamint a szövegkoherencia erőssége és jelöltsége jellemezhető legyen. A feldolgozás során a jellemzőket egy-egy mondategységre vonatkoztatva állapítottam meg, de olyan módon, hogy a mondategész és a bekezdés milyenségét, illetőleg nagyságát megmutassák: a mondategységnek a mondategészben, a bekezdésben elfoglalt sorrendi helyét, a mondategészbe való kapcsolódásának módját, szavainak számát is meghatároztam.

Itt most csak a mondategész szerkezetére vonatkozó anyagot közlöm.

A mondategész felépítésének, szerkezetének vizsgálatában mennyiségi és minőségi sajátosságok meghatározására egyaránt alkalmasak az adataim, s -- bár a mondategészről teljes leírást nem adok -- jellemző és stilisztikailag releváns ismérvek szerint való vizsgálatra törekedtem. A gépi feldolgozás lehetőséget ad itt néhány Deme-féle mutató kiszámítására is.

A mondategész szerkezetének minősítése céljából a következő típusokat különböztetem meg:

- 0 Nincs mellérendelő kapcsolás
- 1 Mellérendelő kapcsolás
- 2 Mellérendelő értékű vonatkozó mellékmondat
- 3 Egyéb alárendelő formájú mellérendelő értékű mondat
- 11 Szervetlen, módosító értékű tagmondat
- 10 Szervetlen, módosító értékű tagmondat közbeékelve
- 27 Egyszerű mondat
- 28 Összetett mondat főmondata
- 29 Főmondat közbeékelve
- 32 Alanyi, állítmányi, tárgyi mellékmondat első fokon alárendelve
- 33 Ugyanaz közbeékelve
- 34 Határozói, jelzői mellékmondat első fokon alárendelve
- 35 Ugyanaz közbeékelve
- 42 Alanyi, állítmányi, tárgyi mellékmondat második fokon alárendelve stb.

A mondatok minősítésében általában a szakirodalomban és az elemzési gyakorlatban ismert és elfogadott megoldásokat követtem (a MMNyR II., a MMNy. DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata Bp., 1971., RÁCZ ENDRE--SZEMERE GYULA: Mondattani elemzések Bp., 1972. c. művére és egyéb kézikönyvekre támaszkodva), a l a z a és a s z e r v e t l e n mondatkapcsolás értelmezésében azonban eltérek bizonyos mértékig a szokásos gyakorlattól.

Az alá- és a mellérendelő mondatkapcsolás mellett ugyanis kétségtelenül előfordulnak átmeneti: nehezen kategorizálható és s z e r v e t l e n viszonyok is a tagmondatok között.

A szoros viszonyoknak nem minősíthető mondatkapcsolódásokat KESZLER BORBÁLA semleges kapcsolásnak nevezi, ide sorolja pl. a megszólításokat is. (KESZLER BORBÁLA: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Bp., 1983. 195.)

Ezeken belül azonban elkülöníteném a s z e r v e t l e n v. független viszonytól (amelyben sem grammatikai, azaz alárendelő, sem »grammatikalizálódott logikai« (DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971. 102.) azaz mellérendelő kapcsolat sincs, a l a z a

mondatkapcsolást. Ez utóbbi az alárendelésre emlékeztet, de benne az alárendelő jelleg kifejtetlen, jelöletlen, pontosan meg nem határozható, nehezen kategorizálható.

1. Sz e r v e t l e n ü l kapcsolódik a mondatba:

1. A megszólítás (vocativus) "vagyis a beszélgető társ aposztrófálása"... "valamilyen megfelelő névvel -- általában névszóval -- megnevezzük, akihez szavainkat intézni kívánjuk" (JUHÁSZ JÓZSEF: Szövegtani vázlatok. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből, Bp., 1983. 154--5.), alkalmas a figyelemfelkeltésre, a partner iránti szubjektív viszony kifejezésére, a kommunikációs kapcsolat során a viszony létesítésére, fenntartására, formálására.

2. A felkiáltás: rendszerint mondatszó (*jaj, hej*) v. mondatszószerű szókapcsolat (*boldog Isten, jaj nekem*) stb., indulatszószerű felkiáltás (H. Molnár Ilona: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 60. Bp., 1950. 48.) (*Hála Istennek, Isten őrizz* stb.)

Példák: "Kímélje magát, *az Isten szerelméért.*" 30./54. "Sok megfoghatatlan dolog van a nap alatt, de semmi sem rejtélyesebb -- *dicsértessék a Jézus Krisztus* -- mint a Plutó esete." 23./7.

3. A módosító (modális) értékű szók és mondatrészek. Ezekkel H. MOLNÁR ILONA (l. m. 48.) foglalkozott tüzetesen, valamint a mondatba kapcsolódásuk szempontjából KESZLER BORBÁLA (Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Bp., 1977. 111--33.) H. MOLNÁR ILONA szerint "Az a modális állítás, amely a mondat állítmányában összesűrűsödő predikációt kiegészíti, predikáció a predikáció mellett, mind funkcionális, mind grammatikai tekintetben; sem fölötte, sem alatta, sem pedig mellérendelve nem áll a deskriptív funkciót teljesítő mondatrészeknek; ilyen értelemben szervesen elem a mondatnak az állítás bármelyik fokán..." (l. m. 51--2.)

A módosító szók és egyéb modális nyelvi képződmények lé l e k t a - nilag hitelesebbé teszik közléseinket, azok közé a tényezőkhöz tartoznak, amelyek beszédünk elevenségét, konkrétságát megadják. (l. m. 8l.) Ez utóbbi megállapítás a szövegek stilisztikai jellemzése szempontjából sem érdektelen.

Példák:

"Odafutottam a vezér elé, egyet intettem kezemmel a seregnek, s olyan csend lett, mint *teszem azt* ha egy zsidó-oskola egyetlen nagy szájja változnék át, aztán tenyeremmel egyszerre rácsapnék arra a nagy szájra." 2/9. "Gőgös volt, *az igaz*, de szíve is volt, esze is." 30/43.

"A sátán van a játékban, *semmi kétség*, nem is ezer ördög dolgozik a Plutó mellett, de az egész pokol." 23/18.

"S kegyelmed fedelén is nagyon becsurog, *úgy nézem*." 6/99.

"*Ami igaz, igaz*, lehet az öregnek is tarka macskája, mert a nagyitalú Mácsik György, a gőzoni szűcs olyanfélét mondott a minap itt jártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat az ő száján..." 7/99.

"Pedig nincs jól kiégetve, *hallja az úr*. 17/71. stb.

II. L a z a mondatkapcsolásnak tekintem -- a fent kifejtetteknek megfelelően -- a következőket:

1. A mellérendelő kapcsolás nem az egész tagmondatra, hanem csak a mondatrendben elől álló mondategység valamely részletére vonatkozik, így a t a g m o n d a t o k viszonya nem tekinthető igazán mellérendelőnek. "Ennélfogva inkább adom a Nagy Szamárnak (*egymás közt így nevezték a vendéglő tulajdonosát*), mint nagy úrnak." Mr 1/6.

Példánkban a *Nagy Szamárnak* taghoz magyarázó jelleggel kapcsolódik a zárójelben levő mondategység. Ez a kapcsolódás azonban a t a g m o n d a t o k k ö z ö t t nem mellérendelés.

2. Alárendelő jellegű kapcsolások: az alárendelő viszony jelöletlen, s nem világos az alárendelő szerkezeti forma: a tagmondatok kapcsolata nem annyira mondat szintű, inkább szövegszintű. "Az eper szerint megyünk, hiszen tudod." 30/56.

"Talán láttam is, ki tudja." 29/179. "Nem adhatom olcsóbban... százszor megmondtam." 17/72. "De olyan az élet, ezer furcsaság szövi át." 22/65.

3. A mondatviszony nem a szövegben valóságosan kifejezett (expliciten megjelenő) tagok között áll fenn, hanem valamely beleértett taghoz kapcsolódik egy újabb mondategység. (A valószínűen beleérthető részleteket szögletes zárójelben adom meg):

"Gyújtátok meg a gyertyákat, [lássuk,] tudnak e még ragyogni, világítani?" 25/5.

"Az elnök arca is [úgy megenyhül] , mintha nem volna már olyan szertartásos, hideg." 7/106.

"Ecettel kellene dörzsölni a homlokát, szaladj hamar a kocsmába, [vegyél,] ha még fent van a kocsmáros. 23/32.

" -- Tán a környékről való az úrfi, [megkérdezném,] ha meg nem sérteném a kérdezősködéssel." 5/49.

4. Az egyenes idézet és az idéző mondategység viszonyának minősítése sokat vitatott kérdés; legtöbbjük laza kapcsolásnak minősíthető, különösen ha grammatikai eszköz (utalószó, tárgyas ragozás) sem jelzi a mondatviszonyt:

"-- Hogy én kérjek kenyeret tőle? -- hangja üvöltővé változott." 29/180.

III. Az átmeneti formák közé tartoznak a mellérendelés értékű alárendelések: mellérendelő értékű vonatkozó mellékmondatok: az *aki, ami, amely, ki, mi, mely* vonatkozó kötőszókkal és ragos formáikkal, esetleg mellérendelő kötőszóval együttesen kapcsolt mondategységek:

"Mindenkinek elámult széles képzettségén, még az öreg Szegfi is, ki pedig éppen csak azt tudja nagyon elméletben, hogy milyennek kell lenni a jó színműnek." 4/103.

"-- Kend eskette össze a néhai bátyámat, a derék vitéz gróf Franke Györgyöt, akit az isten nyugosztaljon, valami Birizló Borbála hajadonnal?" 12/58.

"Különösen a zöld hályogot tudta megoperálni, melyet pedig az akkor híres Lippay sem tudott." 28/158.

A *miközben* kötőszóval kapcsolt mellérendelő értékű mondategységek:
"Atyja halála után átvette a krapecsi birtokot: kétezer hold hozzáférhetetlen erdőt és mintegy nyolcszáz hold szántóföldet, növelte apródonkint a rajta levő terheket, miközben türelmetlenül várta a prágai stallumot." 2/25.

A *mire* kötőszóval kapcsolt mellérendelő értékű mondategységek:

"Köszöntem neki, mire hirtelen elbúcsúzott attól, s hozzám csatlakozott." 30/56.

A *míg* kötőszóval kapcsolt mellérendelő értékű mondategységek:
"Ugyancsak türelmetlenül várta az asztalbontást, míg végre okos szót válthat az apjával." Mr. 3/38.

Egyéb, nem vonatkozó kötőszós mellérendelés értékű alárendelés a *mígnem* kötőszóval:

Sokáig kínlódik így, mígnem feszülten figyelve, meghallotta künn az Anika ruganyos lépteit. 5.

A *hogyan* kötőszóval:

"Vagy tán elolvadott, mint a hó, ha forró vízzel leöntik, s a párájából jégeső lesz, és elveri vetéseinket, hogy még holta után is ránk nehezedjék?" 2/13.

A fontosabb mondatszerkezeti jellemzők

A mondattani sajátosságokat összefoglaló táblázatokból olyan részeredmények is leolvashatók, amelyek minden valószínűség szerint általában jellemzik a magyar szövegek mondatszerkesztését -- ezek közé sorolnám azt, hogy valamennyi vizsgált szövegben, a szövegegységeket tekintve, leggyakoribb mondategység a beszéd szintjén álló abszolút főmondat; hogy az alárendelt mondategységek között csaknem minden vizsgált szövegben kisebb %-ban fordulnak elő a szoros nyelvtani kapcsolású állítmányi, alanyi,

tárgyi mellékmondatok, mint a grammatikailag valamivel lazább határozói, jelzői mellékmondatok.

A fenti sajátságokon kívül olyan összefüggésekre is rá lehet mutatni, amelyek valamely korszak nyelvét és stílusát, illetőleg egy-egy vizsgált szerző nyelvhasználatát, stílusát minősítik. Szempontjaim kialakításában Mikszáth róli nyelve volt a kiindulópont, az ő nyelvi sajátságainak ismeretében határoztam el néhány speciális mondat szerkezeti jelenség vizsgálatát.

Az így nyert adatok verifikálják, hogy a szóban forgó szerkesztési formák -- miként azt becsléssel, intuitív alapon gondolni lehetett -- valóban jellemzőek a Mikszáth-szövegekre, azaz gyakrabban fordulnak elő az ő nyelvhasználatában, mint a kontrollként mellé állított szerzőkben:

Szeretlen mondat egységek

		A szöveg- egészben	A narrációban	A szereplők be- szédében
M	1--30	6,83 %	1,54 %	15,9 %
Mr	1--3	6,56 %	1,03 %	12,4 %
Ka	1--5	6,54 %	1,5 %	10,02 %
P	1--5	6,02 %	1,2 %	11,1 %
Mó	1--3	5,22 %	-	13,46 %
J	1--3	3,89 %	-	11,3 %
K	1--5	3,8 %	1,38 %	11,2 %

Közbeékelte mondat egységek (%-ban)

		Állítm., alanyi, tárgy mm.	Határozói, jelzői mm.	Szeretlen mondat- egység	Főmondat	Összesen
M	1--30	0,253	2,426	0,54	0,19	3,409
Mr	1--3	0,363	2,06	0,8	-	3,223
K	1--5	0,08	2,82	0,14	0,04	3,08
J	1--3	0,233	2,459	0,16	0,033	2,885
Ka	1--5	0,16	1,52	0,62	0,3	2,60
P	1--5	0,04	1,00	0,7	0,26	2,0
Mó	1--3	0,16	1,356	0,26	0,033	1,809

Mellérendelő értékű, alárendelő formájú mondategységek

		Vonatkozó névmási kötőszós %	Egyéb alárendelő kötőszós %
M	1--30	4,7	1,933
Mr	1--30	1,4	0,366
J	1--3	1,86	-
K	1--5	0,62	0,24
P	1--5	0,3	0,066
Ka	1--5	0,06	-
Mó	1--3	-	-

A három szempont szerint kialakult sorrend megegyezik abban, hogy a Mikszáth-szövegek állnak elől mindegyikükben, természetesen különböző okokból. A mondatban jelentkező szervesen egységek és a közbeékelte tagmondatok nagyobb száma az életszerű, élőbeszédszerű stílus jellemzője; a közbeékelés kedvelése, úgy látszik, hasonló elbeszélői magatartást tükröz -- erre utal Mikszáth, Krúdy, Jókai elhelyezkedése az élen.

E szempontokat tekintve is megfigyelhető a különbség az elbeszélő narrációja és a különféle közlésformák -- a szereplők beszéde, a szabad függő beszéd -- szövegrészleteiben kialakuló arányok között. A szervesen egységek főként a szereplők beszédében fordulnak elő sűrűn -- a Móríc- és Jókai-novellák narratív részleteiben egyáltalán nem találtam belőlük --, a Mikszáth-novellák szabad függő beszéd formájában megjelenített szövegyeségei is jóval nagyobb mértékben tartalmazzák, mint a narratív részletek (9,43%).

Ezzel szemben a közbeékelés az elbeszélő narrációjának jellemző mondatformája, a szereplők beszédében és a szabad függő beszédben kisebb mértékű. A szabad függő beszéd "közti" helyzetét ezek a kis adatok is igazolni látszanak. A Mikszáth-novellák %-os eredményeit közli a táblázat:

	Alárend. megys. közbeékelő dése	Szervetlen megys. közbeékel ődése	Főmondat közbeékelő dése	Összesen
Narráció	3,407 %	0,44 %	0,23 %	4,077 %
A szereplő beszéde	0,673 %	0,6 %	0,07 %	1,343 %
Szabad függő beszéd	0,516 %	2,6 %	-	2,976 %

A mellérendelő értékű, alárendelő formájú mondat egységek jelenléte -- illetőleg hiánya -- más okokkal magyarázható. Erre a mondat szerkezeti típusra a nyelvészeti és a nyelv művelő munkák már régen felhívták a figyelmet. Klemm Antal "Magyar történeti mondattan"-a szerint (Bp. 1928. 482.) a vonatkozó névmásokat mint kötőszókat "lat., ném. mintára az elbeszélés, fejtegetés folytatására is használják, holott a magyar mutató névmással (*és, de, azonban, pedig, tehát, ugyanis, mert* kötőszóval kapcsolatban) mutat vissza." -- "Ugyancsak lat., ném. mintára a főmondat egész tartalmára is vonatkoztatják a *mi* vonatkozó névmást." Klemm hivatkozik azokra a szerzőkre, akik nyelv művelő szempontból mint idegenszerűséget hibáztatták a szóban forgó mondat szerkezetet: SZARVAS GÁBOR már a Nyr. 4. évfolyamában írt róla cikket, később SIMONYI ZSIGMOND, DENGL JÁNOS, ZOLNAI GYULA és mások foglalkoztak vele. (Mai nyelv művelésünk nem az idegenszerűséget hibáztatja benne, csak akkor szól ellene, ha használata folytán félreérthetővé válik a közlés.)

A nyelv művelés tehát már a múlt század hetvenes éveiben tanácsolta a szerkesztési mód kerülését, ez is oka lehet annak, hogy a vizsgált szépírók szövegeiben, az idő előrehaladtával, egyre csökken, az itt feldolgozott Móríc novellákban elő sem fordul. Mikszáth bizonyára fiatal korának írott nyelvi szokásait követve élt vele. Az ő használatában -- és a Krúdyében -- régis ízt érzünk ki ebből a mondat formából s a vele párhuzamosan vizsgált egyéb alárendelő formájú, mellérendelő értékű mondatokból.

Igen szembeötlő a különbség, amely a vizsgált szerzők szövegei között abban a tekintetben megnyilvánul, hogy milyen bennük az egyszerű és az összetett mondatok aránya; a Mikszáth-novellákban: 17,77 % egyszerű 81,23 % összetett.

A kontrollban:

Jókai	1--3:	9,16 %	egyszerű	90,84 %	összetett
Petelei	1--5:	26,66 %	"	73,34 %	"
Krúdy	1--5:	12,14 %	"	87,86 %	"
Móricz	1--3:	15,53 %	"	84,47 %	"
Kaffka	1--5:	18,32 %	"	81,68 %	"
Mikszáth-re- gényrészek	1--3:	14,96 %	"	85,04 %	"

P. EÖRY VILMÁNAK (Különböző típusú novellák mondatszerkezetei. MNy. LXXIX: 163) Tamási-novellák vizsgálata során nyert adata szerint 26,08--73,91 % Tamási Áronnál a megfelelő arány. Más adatom az összevetésre nincs. Fenti adataim ismét Peteli "egyszerű" mondatszerkesztését támasztják alá, s jól leolvasható, hogy a mikszáthi novella mondatalkotása már nagy mértékben eltér a Jókai-féle, nagyobb arányban összetett mondatot tartalmazótól.

A következőkben a mondategészt néhány DEME-féle mutató alapján vizsgálom.

A mondategész hosszúságának vizsgálata; a szerkesztettségi mutató keresése:

A mondategész hosszúságát -- DEME LÁSZLÓ módszerének megfelelően (l. m. 136--61.) -- a benne foglalt mondategységek számával fejezem ki, s bemutatom a szerkesztettségi mutatójukat is, amelyet DEME LÁSZLÓ módszere szerint a mondategységek és a mondategészek hányadosaként számíthatunk ki. Ugyanígy módon nemcsak a mondategész, hanem a bekezdés is jellemezhető, mégpedig mind a bekezdés/mondategész, mind a bekezdés/mondategység viszonylatában.

A táblázatok alapján megállapítható, hogy a vizsgált Mikszáth-novellák szerkesztettségi mutatója meglehetősen egyenletes, mentes a feltűnően nagy ingadozásoktól. A három legalacsonyabb értéket mutató novella szövege nem azonos jellegű, a rövidmondatosság oka bennük más és más (M 13: A pénzügyminiszter reggelije, M 17: A kaszát vásárló paraszt, M 20 A szép Bulykainé). Az alacsony szerkesztettségi mutató egyedül "A kaszát vásárló paraszt"-ban magyarázható a párbeszédészövegrészek nagy %-os arányával, ebben ugyanis a mondategységek 66,4 %-át a szereplők beszéde adja.

A bekezdések hosszúsága többnyire párhuzamos a mondat-hosszúsággal. A kiugróan hosszú bekezdésekből álló írás, "Az újságfaló" (M 3) inkább rajz, mint novella, párbeszédet nem tartalmaz. (A szereplők megnyilatkozásait külön-külön bekezdésként kezeltem, e szerint tehát a

párbeszédes részleteket tartalmazó novellák több, rövidebb bekezdésből állnak.)

A bekezdés és a mondatégsz hosszúsága nem teljesen párhuzamos, bár mutat bizonyos összefüggést. A kimagaslóan hosszú bekezdésekből álló Krúdy-elbeszélés, "A szívalakú hölgy titka" (K 4) mondatainak szerkesztettségével is kitűnik. Általában is igaz, hogy Krúdy mondatai explicitebbek a többi szerzőnél. Petelei e vizsgálat szerint is rövidmondatosnak minősül, és bekezdései is rövidebbek a két másik szerzőnél. A szövegnek ez a tagoltsága részben magyarázható azzal, hogy Petelei szövegét a szereplők párbeszéde nagyobb mértékben tördeli részekre, mint Krúdy vagy Kaffka folyamatosabb szövegét. (Petelei öt novellájában a szöveg 36,46 %-a a szereplők párbeszéde, Krúdynál 27,96 %, Kaffkánál 33 % a megfelelő érték; Kaffkának négy novellája alapján számolva, az egyik ugyanis, "Neuraszténia" (Ka 2) szövege nagyrészt belső monológ, s párbeszédet egyáltalán nem tartalmaz.

Kontroll szövegeim adatai szerzőnként, koronként és műfajonként is elkülönülnek egymástól: Jókai mondatai szerkesztettebbek (hosszabbak), Krúdy, Móricz, Kaffka mutatói a Mikszáthéval tartanak e tekintetben rokonságot, Petelei tipikusan rövidmondatos (a szószám-átlaga is neki a legkisebb!), s miként a szószám, a tagmondatszám is nagyobb a Mikszáth-regény részleteiben, mint a novelláiban. A Kaffka-, Krúdy-, Móricz-, Mikszáth-novellák és a regényrészletek alapján általam számított értékek nem térnek el Nagy Ferenc adataitól. "Az impresszionista prózastílus statisztikai vizsgálata (Mny. LXXIX: 31.) című tanulmányában foglaltak szerint a vizsgált impresszionista novella- és regényrészletek mondatégszám/mondatégsz aránya 2,36. P. EÓRY VILMA Tamási-novellákat vizsgálva 2,41-es szerkesztettségi mutatót állapított meg. DEME LÁSZLÓ szerkesztettségi mutatóival összevetve (a közlő próza esetében 1,9, a fejtegető prózában 2,4 körüli értékeket állapított meg (i. m. 136--62.) a mikszáthi novellisztika mutatói a fejtegető prózáéhoz, Peteleie a közlő prózáéhoz állnak közel.

A szerkesztettségi mutatók

	Mondategész/ bekezdés	Mondategység/ bekezdés	Mondategység/ mondategész
M 1	1,8	4,3	2,4
M 2	2,2	5,7	2,6
M 3	4,2	10,8	2,6
M 4	2,0	5,2	2,6
M 5	1,9	4,6	2,4
M 6	1,8	4,8	2,6
M 7	1,8	4,9	2,8
M 8	1,7	4,7	2,8
M 9	1,8	5,1	2,8
M 10	2,5	6,2	2,5
M 11	2,0	4,4	2,1
M 12	2,1	5,9	2,9
M 13	2,1	4,1	1,9
M 14	2,0	4,3	2,1
M 15	1,4	3,3	2,3
M 16	1,6	4,3	2,7
M 17	1,7	3,2	1,9
M 18	1,8	3,8	2,1
M 19	1,6	3,3	2,1
M 20	2,1	4,1	1,9
M 21	2,1	4,6	2,2
M 22	2,2	4,5	2,1
M 23	2,1	4,9	2,4
M 24	2,0	4,6	2,3
M 25	2,0	4,3	2,2
M 26	1,9	5,2	2,7
M 27	2,3	5,6	2,4
M 28	1,5	4,3	3,0
M 29	2,2	4,9	2,3
M 30	2,2	4,5	2,1
Átlag:	2,02	4,8	2,39

	Mondategész/ bekezdés	Mondategység/ bekezdés	Mondategység/ mondat egész
J 1	1,42	5,36	3,78
J 2	1,87	7,39	3,95
J 3	3,14	7,73	2,46
Átlag:	2,14	6,82	3,39
P 1	3,51	6,03	1,72
P 2	3,77	7,31	1,94
P 3	4,71	9,71	2,06
P 4	1,92	3,55	1,82
P 5	3,23	7,77	2,40
Átlag:	3,42	6,87	1,98
K 1	3,54	7,46	2,10
K 2	4,02	8,10	2,01
K 3	3,15	9,33	2,96
K 4	5,08	23,6	4,07
K 5	3,39	9,11	2,69
Átlag:	3,98	11,52	3,76
Mó 1	1,70	4,23	2,49
Mó 2	2,31	5,56	2,41
Mó 3	1,64	4,03	2,46
Átlag:	1,88	4,60	2,45
Ka 1	2,47	5,69	2,31
Ka 2	11,1	25,3	2,27
Ka 3	3,71	8,26	2,22
Ka 4	3,71	7,93	2,08
Ka 5	3,16	8,33	2,63
Átlag:	4,85	11,10	2,30
Mr 1	2,55	7,04	2,76
Mr 2	2,94	9,39	3,20
Mr 3	2,28	5,04	2,22
Átlag:	2,59	7,15	2,72

A bonyolultsági mutató; a kapcsolások vizsgálata

DEME LÁSZLÓ mutatói közül a bonyolultsági mutató az összetett mondatbeli kapcsolások jellemzésére szolgál, azok számát adja meg. "A kapcsolások számának általános képlete minden mondategészre (ha a kapcsolásnak a coniunctio szóból alakított c jelet adunk): $c - n - 1$; és itt n a mondategészben foglalt mondategységek száma. (l. m. 163--4.)

A következő táblázatból leolvasható eredmény ismét igazolja a Jókai- és Petelei-szövegek különállását. Jókai mondataiban több, Peteleiében kevesebb a kapcsolat, mint a többi szerzőében, Mikszáth, Krúdy, Kaffka mutatói közelebb állnak egymáshoz:

Bonyolultsági mutató

	A /c/m/	B /c/öm/		c/m	c/öm
M 1	1,31	2,08	J 1	2,61	3,39
M 2	1,55	2,44	J 2	2,94	3,80
M 3	1,55	2,55	J 3	1,46	2,19
M 4	1,51	2,46		2,60	3,46
M 5	1,40	2,19	P 1	0,71	1,48
M 6	1,64	2,29	P 2	0,92	1,66
M 7	1,75	2,28	P 3	1,04	1,74
M 8	1,80	2,72	P 4	0,81	1,68
M 9	1,78	2,64	P 5	1,39	2,40
M 10	1,51	2,30		0,96	1,81
M 11	1,12	1,95	K 1	1,08	1,70
M 12	1,80	2,53	K 2	1,01	1,64
M 13	0,91	2,07	K 3	1,96	2,45
M 14	1,12	1,90	K 4	3,06	3,86
M 15	1,29	1,84	K 5	1,68	2,26
M 16	1,70	2,42		1,42	2,10
M 17	0,85	1,67	M6 1	1,48	2,26
M 18	1,05	1,89	M6 2	1,40	2,14
M 19	1,05	1,84	M6 3	1,45	2,34
M 20	0,90	1,85		1,43	2,19
M 21	1,21	1,87	Ka 1	1,30	2,19
M 22	1,12	1,86	Ka 2	1,24	1,86
M 23	1,35	2,26	Ka 3	1,22	2,23
M 24	1,29	2,30	Ka 4	1,63	2,41
M 25	1,16	1,85	Ka 5	1,07	1,81
M 26	1,69	2,34		1,27	2,07
M 27	1,35	2,02	Mr 1	1,75	2,55
M 28	1,95	2,57	Mr 2	2,19	3,12
M 29	1,23	2,10	Mr 3	1,21	2,00
M 30	1,10	1,86		1,51	2,34
	1,33	2,11			

A szinteződés és a mélységi mutatók

A mondszerkezet milyenségét a kapcsolások fajtáinak (mellé- és alárendelés, átmeneti, laza és szervetlen formák) számbavétele mellett jellemezhetjük azzal is, hogy megállapítjuk, a mondategységek milyen mélységi szinten kapcsolódnak egymáshoz, azaz az abszolút főmondatokhoz (DEME LÁSZLÓ kifejezésével: a beszéd szintjén álló mondategységekhez) viszonyítva hányadik fokon rendelődnek alá. A szinteződés fogalmát és a mélységi mutatók kidolgozásának elvi kérdéseit DEME LÁSZLÓ kutatásaiból ismerjük; a mutató gyakorlati kiszámításához B. FEJES KATALIN módszerét vettem át. (DEME: I. m. 186--214. B FEJES: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Bp., 1981. 26--30.)

A szintek szerinti megoszlás itt következő táblázatai mutatják, hogy a hatodik szinten (ötödfokú alárendelés) már csak jelentéktelen számú mondategység helyezkedik el (mind a Micskth-novellákban, mind a kontroll anyagban), s a hetedik szint (hatodfokú alárendelés) két micskthi példája szinte csak véletlenszerűnek mondható. A kontroll novellákban ez a szint már nincs is képviselve. A vizsgálati anyag tanúsága szerint a szintmélység szerinti eloszlás nem függ a novellák terjedelmétől -- a leghosszabb Micskth-novellában, "A Plutó"-ban nincs képviselve a 6--7. szint, s ugyancsak hiányzik "A Noszty fiú esete Tóth Marival" c. regényből vett terjedelmes fejezetekből (Mr 1--3); a 7. szint a "História egy házasságról" tréfásan archaizáló, barokkos építkezésű mondatai közt fordul elő. A kontroll novellák alapján az derül ki, hogy a nagyobb szintmélységek (5--6. fok) hiánya, illetve előfordulása az egyéni stílust jellemzi. Kaffka és Petelei -- erősen mellérendelő, illetve lazább mondszerkesztésű -- prózájában már a 4. szint is csak elvétve fordul elő, s a beszéd szintjén álló mondategységek aránya náluk a legmagasabb. Móricztól viszont -- élőbeszédszerű megoldásai ellenére -- nem idegen a mellékmondatok láncszerű alárendelése sem.

A szintek szerinti megoszlás

	1. szint		2. szint		3. szint		4. szint		5. szint		6. szint		7. szint	
	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%
M 1	468	70,7	160	24,2	28	4,2	6	0,9						
M 2	488	73,2	140	21,0	30	4,5	5	0,7	3	0,4	1	0,1		
M 3	100	66,2	35	23,2	10	6,6	2	1,3	1	0,5	3	2,0		
M 4	262	66,6	102	26,0	19	4,8	8	2,0	2	0,7				
M 5	1010	73,0	297	21,5	62	4,5	14	1,0	1	0,1				
M 6	236	74,5	65	20,5	14	4,4	2	0,6						
M 7	145	76,3	38	20,0	6	3,2	1	0,5						
M 8	156	72,2	41	19,0	18	8,3	1	0,5						
M 9	79	61,7	31	24,2	14	10,9	4	3,1						
M 10	185	76,8	49	20,3	7	2,9								
M 11	348	81,1	73	17,0	8	1,9								
M 12	392	67,1	164	26,1	29	4,6	8	1,3	2	0,3	2	0,3	2	0,3
M 13	93	79,5	21	17,9	3	2,6								
M 14	180	80,7	31	13,9	5	2,2	3	1,3	4	1,8				
M 15	227	78,0	57	19,6	7	2,4								
M 16	99	67,8	45	30,8	2	1,4								
M 17	250	74,7	41	13,9	22	0,7	1	0,3	1	0,3				
M 18	174	70,4	63	25,5	10	4,0								
M 19	173	73,9	55	23,5	5	2,1	1	0,4						
M 20	300	77,7	71	18,4	14	3,6	1	0,3						
M 21	57	69,5	25	30,5										
M 22	212	76,8	59	21,4	5	1,8								
M 23	1112	73,8	335	22,2	51	3,4	7	0,5	1	0,1				
M 24	460	79,3	107	18,4	11	1,9	2	0,3						
M 25	156	72,9	48	22,4	9	4,2	1	0,5						
M 26	470	74,7	134	21,3	22	3,5	3	0,5						
M 27	188	77,1	45	18,8	7	2,9	2	0,8	1	0,4				
M 28	184	68,4	71	26,4	71	4,8	1	0,4						
M 29	634	72,4	195	22,3	40	4,6	5	0,6	2	0,2				
M 30	1040	77,2	268	19,9	37	2,7	2	0,1						
Ka 1	200	78,1	49	19,1	5	2,0	2	0,8						
Ka 2	164	81,2	37	18,3	1	0,5								
Ka 3	219	75,8	62	21,5	8	2,8								
Ka 4	333	77,8	86	20,1	9	2,1								
Ka 5	270	75,4	71	19,8	13	3,6	4	1,1						
P 1	314	76,6	87	21,2	8	2,0	1	0,2						
P 2	362	76,2	102	21,5	11	2,3								
P 3	326	79,9	74	18,1	7	1,7	1	0,2						
P 4	345	81,6	69	16,3	9	2,1								
P 5	367	72,7	115	22,8	20	4,0	3	0,6						
M6 1	255	72,6	86	24,5	7	2,0	2	0,6	1	0,3				
M6 2	827	67,6	307	25,1	74	6,1	15	1,2						
M6 3	223	60,1	106	28,6	27	7,3	10	2,7	4	1,1	1	0,3		
J 1	581	71,8	177	21,9	36	4,4	11	1,4	3	0,4	1	0,1		
J 2	146	63,8	61	26,6	18	7,9	4	1,7						
J 3	118	69,4	42	24,7	9	5,3	1	0,6						

	1. szint		2. szint		3. szint		4. szint		5. szint		6. szint		7. szint	
	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%	A	%
K 1	184	70,5	58	22,2	15	5,7	2	0,8	1	0,4	1	0,4		
K 2	314	74,6	94	22,3	12	2,9	1	0,2						
K 3	140	55,6	87	34,5	21	8,3	4	1,6						
K 4	154	45,8	33	28,0	17	14,4	9	7,6	4	3,4	1	0,8		
K 5	185	56,4	103	31,4	31	9,5	8	2,4	1	0,3				
Mr 1	619	70,3	220	25,0	37	4,2	3	0,3	1	0,1				
Mr 2	178	61,2	86	29,6	22	7,6	5	1,7						
Mr 3	754	73,6	214	20,9	48	4,7	8	0,8						

A mélységi mutatókat szövegenként számítottam ki; olyan módon, hogy a beszéd szintjén levő mondat egységeket egy, az alárendelt mondat egységeket annyi értékűnek vettem, ahányadik szinten állnak. A kapott értékeket összeadtam, és elosztottam a mondat egységek számával. Kiszámoltam az egyszerű mondatok nélküli mutatót is, mivel a szinteződés voltaképpen csak az összetett mondatban jelentkezik.

A mélységi mutató mindkét számítás szerint reálisnak látszó, ugyanis meglehetősen egyöntetű eredményt ad: akár számításba vesszük az egyszerű mondatokat, akár elhagyjuk őket, a szövegek sorrendisége csaknem azonos marad: a Mikszáth-novellák közül a "Bagi uram frakkban" és "Az újságfaló" mélységi mutatója a legmagasabb -- ezek egyébként jellegükben, sőt "műfajukban" is nagyon különböző szövegek --, s a legalacsonyabb "A kaszát vásárló paraszt"-é. Ez utóbbi teljesen érthető: ennek a novellának a bonyolultsági és a szerkesztettségi mutatójánál sincs alacsonyabb értékű, mivel rövidek a mondatai. A rövidmondatosság itt az elbeszélői kommentár és a szereplők beszédének arányaival magyarázható: a szöveg 65,4 %-a a párbeszédből áll.

Mikszáth, Krúdy, Jókai, Móricz szövegeinek mélységi mutatói nagyobb értékűek, s a beszéd szintjén levő mondat egységek viszonylag kisebb arányúak, mint Peteleié és Kaffkáié.

Mélységi mutató

	Az 1. tag- mondatok nélkül			Az 1. tag- mondatok nélkül	
M 1	b 1,35	1,42	M 28	1,37	1,40
M 2	1,34	1,38	M 29	1,34	1,41
M 3	1,53	1,62	M 30	1,25	1,32
M 4	1,43	1,51	Ka 1	1,25	1,30
M 5	1,33	1,42	Ka 2	1,19	1,23
M 6	1,31	1,34	Ka 3	1,27	1,34
M 7	1,27	1,30	Ka 4	1,24	1,31
M 8	1,37	1,42	Ka 5	1,30	1,35
M 9	1,55	1,62	P 1	1,25	1,38
M 10	1,26	1,30	P 2	1,26	1,35
M 11	1,20	1,26	P 3	1,22	1,31
M 12	1,39	1,43	P 4	1,20	1,29
M 13	1,23	1,32	P 5	1,32	1,40
M 14	1,29	1,36	Mó 1	1,28	1,37
M 15	1,24	1,28	Mó 2	1,41	1,48
M 16	1,33	1,37	Mó 3	1,56	1,67
M 17	1,17	1,24	J 1	1,37	1,39
M 18	1,33	1,42	J 2	1,47	1,50
M 19	1,29	1,36	J 3	1,37	1,43
M 20	1,26	1,36	K 1	1,39	1,49
M 21	1,30	1,36	K 2	1,28	1,36
M 22	1,25	1,31	K 3	1,55	1,59
M 23	1,26	1,40	K 4	1,97	2,02
M 24	1,23	1,29	K 5	1,58	1,64
M 25	1,32	1,39	Mr 1	1,34	1,40
M 26	1,29	1,33	Mr 2	1,36	1,40
M 27	1,28	1,33	M 3	1,33	1,41

A szerkesztettségi, a bonyolultsági és a mélységi mutató között természetes, de nem mechanikus összefüggés áll fenn: ha nagyobb a mondat-hosszúság, több a kapcsolás, s nagyobb a valószínűsége annak is, hogy a mondategységek több szinten helyezkednek el. A laza és a mellérendelő kapcsolások azonban -- az esetleges soktagmondatúság ellenére -- befolyásolják a

szintmélység alakulását, így a mélységi mutató nem okvetlenül "követi" a többi mutató növekedését, illetőleg csökkentését.

Adataink alapján a következőket állíthatjuk:

Mikszáth novelláinak mondatszerkesztése kiegyensúlyozott, többszörösen összetett mondataiban is ügyel a tagmondatok kiegyenlített, a beszéd természetes ritmusának megfelelő terjedelmére, arányos szerkesztésére, elrendezésére. Műgondja erre irányul: a minél természetesebb, életszerűbb szöveg létrehozására.

A bekezdés és a mondat egész hosszúsága (a szerkesztettségi mutató) a Mikszáth-novellákban egyenletes, mentes a nagy ingadozásoktól. Ez közel áll a DEME LÁSZLÓ vizsgálatban szereplő fejtegető próza, illetőleg más kutatók (NAGY FERENC, P. EÖRY VILMA) novellákon kimutatott értékeihez. Nem áll viszont mechanikus összefüggésben a szövegterjedelemmel.

A bonyolultsági mutató az összetett mondatbeli kapcsolások jellemzésére szolgál Jókai mondataiban több, Peteleiében kevesebb a kapcsolat, Mikszáth, Krúdy, Kaffka mutatói közel állnak egymáshoz.

A mondategységek szintek szerinti megoszlása és a mélységi mutató milyensége az írói egyéni stílust jellemzi Mikszáthnál (Petelei, Kaffka szintmélysége kisebb), s nem függ a szöveg terjedelmétől a mondatok szintmélysége sem.

Akár mind a harminc Mikszáth-novella adatait nézzük, akár csak az 1900-as évekből valókét (ezeknek "kortársa" ugyanis a Noszty-regény), mindenképpen eltérnek a regényrészletek adataitól (Mr. 1--3.) A regényfejezetek terjedelmesebb mondatokból állnak, magasabb a szerkesztettségi, bonyolultsági, mélységi mutatójuk, mint a novelláké, kevesebb bennük az egyszerű mondat -- jóllehet erősen párbeszédesek.

Ha az adatok alakulását a novellák keletkezésének időrendjében nézzük (az időrendet jelzeteink mutatják), kiderül, hogy mérhető módon változott Mikszáth stílusa: mondat- és szövegszerkesztése, különösen a jókais hangvételű "Sárika grófnő"-höz, illetőleg a 70-es évek elbeszéléseihez viszonyítva. Nem fogadhatjuk el tehát teljesen azt a RUBINYI MÓZES óta közkeletű megállapítást, mely szerint "Mikszáth az ún. zárt nyelvi egyéniségekhez" tartozik.

Témájuk, terjedelmük, alkotómódszerük tekintetében többé-kevésbé különböző műveket vizsgáltam, az összevetés mégsem lehetetlen: mind a kimutatott feltűnő mondatszerkezeti egyezések, mind a különbségek jellemző tulajdonságokat árulnak el a szövegekről: az epikai műnemen belül a műfaji különbségről (novella -- regényrészletek), a közlésformák különbségeiről. Az idő előrehaladtával nemcsak a Mikszáth-elbeszélések mondatszerkesztésében

fedezhető fel változás -- egy kissé őt is megéri a századforduló szelleme: szabadabb, lazább nyelvkezelés, mondataalkotás jellemzi a későbbi novellákat --, nemcsak Krúdy "mikszáthos" (K 1--2) és későbbi, a Szindbád kötetbe tartozó (K 3--5) novelláinak mondatai közt van szembeűnő, számadatokkal is mérhető különbség, hanem azt is kifejezik az adatok, hogyan változik meg a mondatformálás Jókai romantikájának jellemző mondat szerkezeteihez viszonyítva a századvégi új irányzatok nyelvi megoldásait előkészítő Petelei István novelláiban, Mikszáthnak elbeszélői egyéniségét és magatartását híven tükröző életszerű, szabad folyású, töretlen ritmusú szövegekké rendeződő mondatain át a századelő művészeinek: Krúdynak, Kaffkának, Móricznak mondatformálásáig, amely expresszív egyéni stílusuk egyik legfontosabb alkotóeleme.